

TARBIYASI OG'IR O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA PSIXOKORREKSION FAOLIYATNING O'RNI

Ahmadjonova Mohidil Saminjon qizi

Farg'ona viloyati Bag'dod tumani

MMTBga qarashli 2-IDUM psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixokorreksion ishlarda qo'llaniladigan psixologik yondashuvlar, metodik vositalar va ularning amaliy samaradorligi tahlil qilinadi. O'quvchi xulqidagi og'ishlarni aniqlash, ularning psixologik va ijtimoiy ildizlarini aniqlash hamda shaxsiy xususiyatlariga mos individual korreksiya yo'llarini ishlab chiqishning dolzarbligi asoslab beriladi. Xususan, "Men" timsolining shakllanishi, o'z-o'zini anglash, salbiy xulq-atvorni ijobiy yo'nalishga o'zgartirishda trening va guruhli mashg'ulotlarning afzalliklari yoritilgan. "Tarbiyasi qiyin o'smir" metodikasi asosida olib boriladigan korreksion ishlarning samaradorligi psixologik diagnostika va o'quvchi shaxsini har tomonlama tahlil qilish orqali aniqlanadi. Maqola amaliyotchi psixologlar, pedagoglar hamda defektologlar uchun metodik tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Tarbiyasi og'ir o'quvchilar, psixokorreksiya, og'ishgan xulq, "Men" timsoli, psixologik yordam, ijtimoiy normadan og'ish, trening, shaxsiy rivojlanish, metodik yondashuv, deviant xulq, o'smir psixologiyasi, korreksion faoliyat.

Hayotning murakkab va nozik tabiatini anglash – tarbiyaviy yondashuvlar asosidir.

Hayot — o'zining rang-barang jilolari bilan billurga o'xshaydi; u e'tibor va parvarish talab qiladi. E'tiborsizlik yoki loqayd munosabat esa bu nozik tuzilmaning darz ketishiga olib kelishi mumkin. Bugungi globallashuv va raqobat muhitida yosh avlodning sog'lom, har tomonlama barkamol bo'lib kamol topishi, ularning milliy qadriyatlar, urf-odatlar hamda umuminsoniy axloqiy me'yorlarga hurmat ruhida tarbiyalanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Zamonaviy jamiyatda axloqiy tanazzul, tajovuzkorlik, huquqbuzarlik, zararli odatlarga berilish kabi salbiy holatlarning keng tarqalayotgani ijtimoiy hayotning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bu holatlar, ayniqsa, o'smirlar va yoshlar orasida jiddiy xavotir uyg'otmoqda. Shu sababli psixologlar, pedagoglar, sotsiologlar, shifokorlar, huquq-tartibot idoralari xodimlari hamda boshqa mutaxassislar tomonidan ushbu muammo ustida uzoq yillardan buyon izlanishlar olib borilmoqda.

Deviant xatti-harakatlar, ya'ni me'yorlardan og'ishgan xulq-atvor, shuningdek, tarbiyasi og'ir o'smirlar muammosi fanlararo tahlilni talab etadigan, murakkab va ko'p

qirrali sohaga aylanib bormoqda. “Og‘ishgan xulq” tushunchasining “ijtimoiy me’yor” atamasi bilan chambarchas bog‘liqligi ushbu mavzuni yanada murakkablashtiradi. Chunki ijtimoiy me’yorlarning o‘zi jamiyatdan jamiyatga farq qilishi mumkin bo‘lib, har bir shaxsning rivojlanish darajasi va xulqiy ko‘rsatkichlari o‘ziga xosdir. Shu bois, “absolyut me’yor” degan tushuncha real hayotda mavjud emas, bu esa tarbiya jarayonida individual yondashuv zarurligini anglatadi. Zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimida o‘quvchilar bilan ishlashda turli individual xususiyatlarga ega bo‘lgan shaxslar uchraydi. Jumladan, tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan ishlash pedagogik faoliyatning eng murakkab va mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday o‘quvchilar bilan samarali ishlash nafaqat didaktik bilim va metodik yondashuvlarni, balki chuqur psixologik tayyorgarlik, maxsus pedagogik texnika va ko‘nikmalarni talab etadi.

Tarbiyasi qiyin o‘smirlarning xulq-atvorini korreksiya qilish vazifasi pedagog oldiga keng ko‘lamli, tizimli yondashuvni qo‘yadi. Chunki bunday bolalar bilan ishlashda muammoni faqat o‘qituvchi emas, balki maktab psixologi, ijtimoiy pedagog, ota-onalar va boshqa ijtimoiy institutlar hamkorlikda hal etishi zarur. Bu jarayon o‘smir shaxsining ichki tuzilmalari, oila muhiti, ta’lim muassasasining tashkiliy modeli va ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning murakkab tizimidan iboratdir. Bir tizimdagi har qanday o‘zgarish boshqalarda ham bevosita yoki bilvosita o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin. Pedagog va psixologning tarbiyasi og‘ir o‘quvchilarda “men-konsepsiyasi”ni shakllantirish va korreksiya qilishga yo‘naltirilgan kasbiy faoliyati samaradorligi, birinchi navbatda, ularning kasbiy pozitsiyasi, yondashuv uslubi hamda nazorat va munosabatning individual xarakteriga bog‘liq. Bu esa o‘quvchiga nisbatan empatiya, sabr-toqat va ishonchli muloqot vositalaridan foydalanishni taqozo etadi. Tarbiyasi og‘ir bolalar bilan ishlash qadimdan dolzarb muammo sifatida ko‘rilib keladi. Bu borada ko‘plab olimlar – masalan, N.P. Dubinin, B.F. Sergeyev va boshqalar – insonning genetik xususiyatlari, tug‘ma kasalliklar va fiziologik omillar uning xulq-atvoriga muayyan darajada ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydilar. Shu bilan birga, tashqi muhit, ya’ni ommaviy axborot vositalarining (televizor, kompyuter, internet) salbiy ta’siri, oiladagi ziddiyatlar, katta yoshdagilarning e’tiborsizligi kabi omillar ham muammoning yuzaga kelishida muhim rol o‘ynaydi. Shunday qilib, tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan ishlashda yondashuvlar ko‘p qirrali bo‘lishi, pedagogik va psixologik tamoyillarga asoslanishi, har bir bola uchun individual reja asosida amalga oshirilishi lozim. Bu esa nafaqat bolani ijtimoiylashtirish, balki uni ongli, faol va barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan ishlashda yondashuvlarning xilma-xilligi — ularning xulq-atvoridagi og‘ishlarni aniqlash, oldini olish (profilaktika), hamda tizimli ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish kabi amaliy vazifalarni hal etishda alohida ahamiyat kasb etadi. Fan terminologiyasida bunday o‘quvchilar “deviant” – ya’ni

og'uvchi xulqli shaxslar sifatida qaraladi. "Deviant" atamasi lotincha "deviatio" – og'ish so'zidan olingan bo'lib, insonning harakatlari yoki faoliyatining umumiy qabul qilingan ijtimoiy me'yorlardan muntazam tarzda farq qilishi holatini bildiradi.

Deviant xulq, eng avvalo, shaxsning axloqiy nuqtai nazardan o'z yaqinlariga — qarindoshlari, do'stlariga zarar yetkazishi, atrofida hayotiga xavf tug'dirishi va ta'lim tizimida o'quvchi shaxsiga xos bo'lmagan xatti-harakatlar bilan namoyon bo'lishi orqali ko'zga tashlanadi. Bunday shaxslar ko'pincha ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga uchraydi, ularning tarbiyasi esa chuqur yondashuv va tizimli korreksiya tadbirlarini talab etadi. Deviant xatti-harakatlarning oldini olish va ularni tuzatish jarayonida psixokorreksiya usullari alohida o'rin tutadi. "Korreksiya" tushunchasi o'z mazmuniga ko'ra "tuzatish", "to'g'rilash" degan ma'noni anglatib, bunda o'quvchining ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarni pedagogik va psixologik vositalar orqali bartaraf etish ko'zda tutiladi. Korreksion yondashuvning maqsadi — o'quvchining individual xususiyatlari va muammolari asosida moslashtirilgan tarzda aniq strategiya ishlab chiqish, vazifalarni belgilash hamda zarur metodlardan foydalanish orqali salbiy holatlarni ijobiy tomonga o'zgartirishdir.

Korreksion ishlar har bir o'quvchining psixik rivojlanish darajasi va og'ish xususiyatiga qarab diferensial yondashuv asosida amalga oshiriladi. Shaxs bilan olib borilgan individual suhbatlar ba'zida samarasiz kechishi mumkin, chunki bola o'z muammolarini ochiq aytmasligi, ayrim vaziyatlarni yashirishi yoki gapirishga tayyor emasligi ehtimoli mavjud. Bunday hollarda majburlash o'rniga, o'quvchining holatiga mos ravishda guruh shaklidagi psixokorreksion mashg'ulotlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Chunki guruh muhitida o'quvchi o'zini faollikka majbur etilgan holda emas, balki tabiiy tarzda ishtirok etuvchi sifatida his qiladi, bu esa ichki holatini ifodalashga ko'maklashadi. Shunday qilib, tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda muvaffaqiyatli korreksiya pedagog va psixologdan nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki ijtimoiy-emotsional sezgirlik, empatiya va moslashuvchan metodik yondashuvlarni talab etadi.

Tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixokorreksion ishlarda psixologik yondashuvlar va amaliy metodlar

Korreksiya jarayonini samarali tashkil etishda amaliyotchi psixologning vazifasi — avvalo o'quvchi xulqidagi og'ishlarga sabab bo'layotgan omillarni aniqlashdan boshlanadi. Bunda bolaning oilaviy sharoiti, u bilan kundalik hayotda ko'proq vaqt o'tkazadigan shaxslar, intellektual salohiyati, temperament tipi, shaxsiy qiziqish va ehtiyojlari chuqur o'rganilishi lozim. Bu omillarni aniqlash orqali o'quvchining individual xususiyatlariga mos korreksion strategiyalar ishlab chiqiladi. Shaxsning rivojlanishidagi psixologik kamchiliklarni bartaraf etish, ijtimoiy moslashuv darajasini oshirish, muomala va xulq-atvordagi buzilishlarni korreksiyalash, shuningdek, ijobiy

psixik rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish — korreksiya jarayonining asosiy maqsadidir.

Korreksion faoliyat quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- O'quvchining psixik jarayonlari — tafakkur, emotsiya, xotira va diqqat kabi jihatlari tahlil qilinadi;
- Uning salbiy fikrlari va atrof-muhitga nisbatan shakllangan munosabatlari aniqlanadi;
- Ijtimoiy ustanovkalar, ya'ni ijtimoiy norma va qadriyatlarga bo'lgan munosabati o'rganiladi;
- Shaxsiy qiziqishlari, ehtiyojlari va motivatsiya darajasi tahlil qilinadi;
- Oila muhiti, tengdoshlar bilan munosabatlar va psixososial "aura" baholanadi.

To'plangan ma'lumotlar asosida o'quvchining xulqidagi og'ish turlari, ularning kelib chiqish sabablari — ijtimoiy, psixologik va ba'zan biologik omillar aniqlanadi. Jumladan, oilaviy befarqlik, ota-onalarning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari, bolaning o'z-o'zini qanday his qilishi va o'zini jamiyatda qanday ko'rishi sinchkovlik bilan o'rganiladi. Ushbu diagnostik bosqichlardan so'ng, o'quvchi bilan tizimli korreksion ishlar amalga oshiriladi.

Tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda "Men" konsepsiyasini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Zero, o'zligini anglash darajasi past bo'lgan o'quvchi odatda "qiyin" xatti-harakatlar bilan tashqi olamga o'z ichki inqirozini namoyon qiladi. O'zini anglashda yuz beradigan muvaqqat tangliklar vaqt o'tishi bilan patologik shakllanishlarga olib kelishi mumkin. Shu bois, psixolog "Men" timsolining tuzilishini chuqur tahlil etgan holda, o'quvchining o'z-o'zini baholashi, qadr-qimmatini va ijtimoiy o'rnini shakllantirish ustida ishlashi lozim bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, "Tarbiyasi qiyin o'smir" metodikasi amaliy jihatdan yuqori samara beradi. Ushbu metodikada o'quvchiga 20 ta mulohaza taqdim etiladi, u esa o'ziga mos fikrlarni tanlaydi. Psixolog ushbu tanlovlar asosida bolaning "men-timsoli"ni, shaxsiy qiyinchiliklarini tahlil qiladi va individual korreksion tavsiyalar ishlab chiqadi.

Psixokorreksiya mashg'ulotlari odatda jamoaviy (trening) shaklida tashkil etilishi mumkin bo'lib, bu jarayon vaqt jihatdan tejimli, emotsional jihatdan esa o'quvchi uchun qulaydir. Bunday yondashuv natijasida o'quvchilarda quyidagi o'zgarishlar kuzatiladi:

- ☑ Kayfiyat ko'tarilishi;
- ☑ Salbiy xususiyatlardan voz kechish;
- ☑ O'zini anglash va qadrlash;
- ☑ Ijtimoiy moslashuv darajasining oshishi;
- ☑ Kelajakka nisbatan ishonch hosil qilish;
- ☑ Ijobiy fikr va ijobiy munosabatlarning shakllanishi.

Xulosa qilib aytganda, tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda korreksion faoliyat — bu nafaqat xatti-harakatni tuzatish, balki shaxsni butunlay ijtimoiy va psixologik jihatdan tiklashga yo'naltirilgan murakkab, ammo muhim jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. “Psixologiya”. E.G'oziyev. Toshkent – 2008.
2. “Psixologik korreksiya va konsultatsiya”. nazariya va amaliyot. Uslubiy qo'llanma, Toshkent.
3. “Psixologik lug'at”.S.Y.Akbarov. Namangan-2015.
4. “Xammasi sening qo'lingda”. N.2015.